

СОЛОМОНОВА О. Б.

«ДВА АНГЕЛА СИДЯТ У МЕНЯ НА ПЛЕЧАХ: АНГЕЛ СМЕХА И АНГЕЛ СЛЁЗ...» (ПРО СПЕЦИФІКУ РОСІЙСЬКОЇ СМІХОВОЇ КУЛЬТУРИ)

*Всё смеётся у нас одно над другим, и есть уже что-то
внутри самой земли нашей, что-то смеющееся над всем равно...*

М. Гоголь

Ментальна свідомість слов'янина завжди була розіп'ята на хресті культурних опозицій – сміхового і трагічного. Про це писав В. Розанов: «Два ангела сидят у меня на плечах: ангел смеха и ангел слёз. И их вечное пререкание – моя жизнь»¹. Паралелізм буття цих «двох ангелів» віддзеркалений у культурному дуалізмі Давньої Русі, де на паритетних засадах існували, з одного боку, високий сакральний стиль церковно-пісенної традиції, а з іншого, – профанне мистецтво скоморохів, представників сміхової культури. Не вдаючись до висвітлення обох цих доміант, зосередимось на сміхових проявах російської культури. Сміх – феномен, артикульований слов'янською традицією. Як органічна форма національної свідомості і «вищий інстинкт» соціуму, він має активізуючу функцію (Ігор Северянин: «Нам нужен смех как двигатель крови»), забезпечує динамічну збалансованість культури: набуваючи «подвійного зору», вона відтворює світ із позиції двох художніх модусів – серйозного і сміхового. Сміх – природний стан слов'янина. Не випадково модель несміяння сприймалася народом як ознака нездоров'я і дурості (див. «Казку про Несміяну»).

Сміхові феномени східнослов'янської культури відрефлектовані багатьма представниками художньої інтелігенції. Згадаймо хоча б характеристику українців як «добрих, сповнених свого особливого гумору малоросів»² (Н. Григорович) чи думку шведського письменника Ч. Юхансона щодо Запорізької Січі: «Січ – це сміх. Це честь і слава. Це мужність і презирство до смерті, добра дружба та неприборкана, нестримна свобода»³. «Сміх, як бачимо, на першому місті»⁴, і це симптоматично, адже солоний козацький гумор не раз підносив бойовий дух січовиків⁵. Серед українських

¹ Значною мірою ця суперечність знищувалася юродством – феноменом, дефінованим О. Панченком як «трагічний варіант сміхового світу» Давньої Русі.

² Григорович Н. Канцлер князь Безбородко // Русский архив. – 1877. – №1. – С. 38.

³ Юхансон Ч. Лицо Гоголя. – М., 1993. – С. 79.

⁴ Зинькевич Е. Смеховая парадигма украинской музыки // Искусство XX века. Парадоксы смеховой культуры. – Нижний Новгород : НГК им. М. И. Глинки, 2001. – С. 270.

⁵ Про це свідчить відомий лист запорожців до турецького султана Мухаммеда IV: «Ти – шайтан турецький, проклятого чорта брат і товариш і самого люципера секретар! Який ти, в чорта, лицар, якщо голою сракою їжака не вб'єш. Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не будеш ти годен синів християнських під собою мати; твого війська ми не боїмось, землею і водою будем битися з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колесник, ерусалимський броварник, александрійський козолуп, Великого і Ма-

сміхових реалій - мистецтво мандрівних дяків і бурсаків, традиція низового літературного бароко (вірш Я. Жоравницького «Ліки на болящих неміччю пияцтва»), «комедії і машкари», про які згадував ще Іван Вишенський (друга половина XVI — початок XVII ст.), жарти «спудеїв», думи та дотепні українські народні пісні («Вибрався Козубай на війну з ляхами», старовинна вірша «Їхав ляшок морквяний», «Дворянська жона», «Журилася попада своєю бідною», «Била жінка мужика», «Ой під вишнею, під черешнею!», «Ой хороша молодичка моргала на мене» та ін.). «А ще ж нелічене багатство народних усмішок, козацьких жартів, анекдотів, дотепних прислів'їв, приказок, пародій, парадоксів...»¹. У цьому переліку – і авторський гумор українських сміхотворців – від Івана Сміхована (XVIII ст.), «який усе робив сміхом: кілком підперезувався, підпирався міхом, на печі ставок мав, черпав воду саком, ловив рибу грабельками, стріляв качок маком»² до Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Л. Боровиковського, В. Самійленка, Остапа Вишні та ін. Заслугує на увагу й те, що слова «гумор» і «настрій» мають в українській мові синонімічне значення: бути в настрої звучить як бути в гуморі; значить, норма для українця, який перебуває у гарному настрої, нерідко – сміх.

Тенденція вторгнення сміху у найпрестижніші сфери російського³ соціокультурного простору репрезентативна в усі часи, про що свідчать фольклор (частушки, небувальщини, жартівливі пісні, пародійні билини і думи, театральні інтермедії, райок тощо), література і живопис (лубок), музична культура, особливості архітектури («веселе бароко», за Д. Лихачовим⁴) і навіть парадоксальні проєкції державного устрою (опричнина Івана Грозного, «Всеписьнейший и Всешутейший Собор» Петра Першого та ін.).

Що стосується давньоруського сміху, то тут слід згадати обряди і свята Київської Русі зі скоморохами та «ігрецями», інтермедії, бурлески, вірші, різдвяні та великодні травестії, безліч небилиць-небувальщин тощо. Що ж до специфіки російського сміху, то вона полягає у пустотливості та глузливості (за В. Жуковським, росіяни – насмішкуватий, за В. Розановим, – «глузливий народець»); у прагненні до са-

лого Єгипту свинар, Арм'янська свиня, татарський сагайдак, кам'янецький кат, подолянський злодіюка, самого гаспида внук і всього світу і півсвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобиляча срака, різницький собака, нехрещений лоб, хай би взяв тебе чорт! Отак тобі козаки відказали, плюгавче! Невгоден еси мати вірних християн! Числа не знаєм, бо календаря не маєм, місяць у небі, год у книзі, а день такий у нас, як і в вас, поцілуй же за це ось куди нас!..» (цит. за: Чемерис В. З ким сміється Україна. Антологія українського сміху. – К. : Український фітосоціологічний центр, 2009. – С. 12).

¹ Чемерис В. З ким сміється Україна. Антологія українського сміху. – К. : Український фітосоціологічний центр, 2009. – С. 11.

² Там само.

³ Тут і далі (в основному тексті й у виносках) розбивка автора статті – О. С.

⁴ Зауважимо, що веселість російського бароко – як один із проявів ментальності – стала чинником корекції європейського стилю. Міркування Д. Лихачова щодо унікальності бароко у церковній архітектурі пронизані несподівано веселою гамою епітетів: «У російському Бароко немає інтелектуальної трагедії. Він <...> веселіший, легший і <...> навіть дещо легковажний <...> Ніде у світі немає такої радісної і веселої релігійної свідомості, такого веселого церковного мистецтва. Цар Давид, який танцює перед ковчегом заповіту, дуже серйозний порівняно з цими розвеселеними <...> усміхненими церквами <...> Золотоверхі й привітні, вони збудовані, наче жартома, з посмішкою <...> Недаремно у стародавніх пам'ятках, вихваляючи церкви, казали: Храми веселуються» (Лихачёв Д. С. Заметки о русском. – Изд. 2, доп. – М. : Сов. Россия, 1984. – С. 13).

мобичування і спроби, незважаючи на небезпеку, чинити опір державному насильству (Є. Анісімов)¹; у поєднанні жвавості характеру з «удушливою порожнечою і німотою російського життя», які розвивають у росіянах «усіляке юродство» (А. Герцен).

Про значне поширення сміху в російському ментальному просторі писав Л. Пумпянський: «Росія уміє сміятись <...> У Росії немає нічого серйозного, крім самої Росії»². Як негативний факт це явище оцінює В. Розанов: «Росія являє собою утробушку <...> яка, оглядаючись на обидва боки, чекає: над чим би мені посміятися? <...> Віра, Бог, небо. Ха-ха-ха!!! Кожен <...> від душі насміявся <...> над цією “своєю вітчизною”, над Руссю-то, ха-ха-ха!! <...> Немає сил цього подолати. Режочуть»³. Далі – гірше: «Російська література є нещастя російського народу. За невеликим світлим винятком. Пушкін. Лермонтов. Кольцов <...> Усе інше – щось сентиментально-сльозливе <...> Або ще гірше – щось таке, яке хихикає, <...> на сміхається, вискалюється в іронічності. О, це почалося давно. З Фонвізіна. З “Недоросля”. Тоді вона, література, стала осторонь <...> І потім усе це набирало й набирало сили. І перетворилося на суцільний регіт»⁴.

Як бачимо, почесне місце в російській культурі завжди належало «серйозним» артефактам: сміхове повсякчас було на узбіччі культурних інтересів, більше того, сприймалось зазвичай негативно. Чому так сталося? Де шукати причини маргіналізації сміху у російській традиції? Як зрештою пояснити те, що трагічне в російській культурі, незважаючи на офіційне відторгнення сміхових феноменів, із парадоксальною наполегливістю набуває оптимального вираження саме в ідеї сміху? Відповісти на ці запитання – мета статті, присвяченої виявленню сміхових імпульсів російської культури і розкриттю, у загальних рисах, національно-ментальної та соціокультурної специфіки сміхового світу російської традиції.

Проблему етнічної своєрідності сміху розглядали численні дослідники. За Д. Лихачовим, сміховий світ – різний в окремих народів і в окремі епохи⁵. Аналогічну думку висловлював і В. Пропп: «Кожна епоха і кожен народ мають особливе, специфічне для них відчуття гумору і комічного <...> Французький сміх вирізняється витонченістю й дотепністю (Анатоль Франс), німецький – деякою важкістю (комедії Гауптмана), англійський – іноді добродушною, іноді їдкою насмішкватістю (Чарльз Діккенс, Бернард Шоу), російський – гіркотою і сарказмом (Грибоєдов, Гоголь,

¹ Про спрямованість сміху на ієрархів пише Є. Анісімов: «Незважаючи на страшну небезпеку (адже усюди донощики!), російський народ жартував, він сміявся над собою, над своїми правителями (про що свідчать анекдоти, частушки та ін.) <...> Справи таємної поліції дозволяють впевнено говорити, що народ зазвичай з цинізмом і зневажливою насмішкою говорив про всіх своїх правителів <...> Так за допомогою сміху народ рятував свою безсмертну душу, так він звільнявся від страху, через який втрачав розум» (Анісімов Е. Иван Балакирев. Король русских дураков // Дело : аналитический ежегодник. – 2006. – №12 – С. 38).

² Пумпянский Л. Гоголь // Семиотика города и городской культуры. Петербург : учёные записки Тартуского университета. – Вып. 664 : Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – С. 125. У цьому контексті парадоксальним є вислів російського журналіста Є. Біча: «Россия. Угрюмая страна <...> Народ, который и смеяться-то по-настоящему не умеет. Не привык» (Бич Е. «Большой пуд» я положил в чашу умственной жизни России (80-летие со дня рождения В. Розанова) // Звезда. – 1999. – № 2. – С. 136).

³ Розанов В. Мимолетное. – М. : Республика, 1994. – С. 380, 17, 40, 43.

⁴ Там само, с. 206.

⁵ Лихачёв Д. С., Панченко А. М., Поньрко Н. В. Смех в Древней Руси. – Л. : Наука, 1984. – С. 1.

Щедрін)»¹. Щодо специфічних ознак українського та російського сміху зауважимо, що ці феномени не завжди можна відокремити від загальної східнослов'янської парадигми. Часто вони подібні – як унаслідок формування сміхового генотипу у східнослов'янській єдності давньоруської народності, так і внаслідок паралелізму соціокультурного розвитку Нового часу та взаємодії культурних традицій (забезпечених, зокрема, феноменом М. Гоголя)².

Рідкісні зауваження щодо етнічних пріоритетів сміху знаходимо у словнику «Російський світогляд»: «Гумор не однаковою мірою властивий різним народам; він трапляється в англосакського і слов'янського племені більшою мірою, ніж, наприклад, у французів»³. Проте такі цікаві міркування не аргументовані: вони є скоріше результатом відчуття, а не доказово-аналітичного засвоєння. На наш погляд, визначальними чинниками національних ознак сміху є такі:

- ментальні підстави – відносна цілісність думок, вірувань, «навичок духу», які визначають єдність національної картини світу, емоційно-психологічні та соціокультурні пріоритети нації;
- культурні архетипи сміхової культури (скоморошество, блазенство та юродство);
- історичний чинник, який забезпечує специфіку сміху різних епох;
- ставлення до сміху церкви і влади, що визначається картиною зміни релігій і мірою жорсткості владних структур;
- зв'язок категорії сміху з національною філософією світосприйняття, що забезпечує відмінність сміхових сенсів доцивілізованого та цивілізованого суспільства;
- психокреативна специфіка *homo ridens* (людини, яка сміється).

Зосередимо увагу на естетичних властивостях російського сміху. На нашу думку, його унікальною ознакою є емоційна полівалентність. Зазвичай зі сміхом пов'язують радісний спектр емоцій. На думку вчених, які змодельовали афективну «структуру сміху» європейської традиції, сміх нейтралізує і знищує переживання, знижує небезпеку шляхом переведення страшного, негативного об'єкту в зону фамільярного контакту (див. праці А. Бергсона, З. Фрейда). У цьому розкріпаченні – психофізіологічна основа сміху. Сміються над тим, чого бояться, що «болить», тим самим знешкоджуючи його, переводячи в інше вимірювання (в архаїці – з акцентом на психофізіологічній, тілесній модальності, у Новий час – із підкресленням ігрового сенсу). Симптоматично, що російська культура XIX–XX ст. демонструє більш об'ємне наповнення сміху. Його специфіку не можна виявити тільки на основі класичного визначення А. Бергсона, який вважав головною умовою сміху байдужість і спокій душі, а сам сміх – «анестезією серця», «знеболюючим» засобом, який знищує чи відсуває переживання («Для сміху немає сильнішого ворога, ніж хвилювання», в іншо-

¹ Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. – Изд. 2. – СПб. : Алетейя, 1997. – С. 28–29.

² Подібність сміхових парадигм, на думку дослідників, спостерігається і в російській та польській культурах (див.: Малек Э. Единство в смехе. О некоторых аспектах польско-русских литературных связей XVII – начала XIX веков // Культурные связи России и Польши XI – XX веков. – М. : УРСС, 1998. – С. 84–102).

³ Русское мировоззрение. Большой энциклопедический словарь русского народа. – М. : Энциклопедия русской цивилизации, 2003. – С. 752. Протилежну, хоч дуже поширену думку щодо французів мав Р. Вагнер. Як свідчить у своїх спогадах Е. Шюре, композитор звернув увагу на їх «витончену веселість, легку і забавну дотепність» (Шюре Е. Рихард Вагнер и его музыкальная драма. – М. : Энигома, 2007. – С. 21).

му випадку, – співчуття¹). Унікальність російського сміху полягає у сердечному ставленні до об'єкта, у поєднанні смішливого розуму з чуйним і м'яким серцем, навіть світовідчуттям, відмінним від суто сатиричного складу розуму, у якому «переважає сухий і розсудливий мотив»².

Не підлягає такий сміх і систематизації Л. Карасьова, згідно з якою є сміх тіла і сміх розуму. Поряд з ними тут часто представлений синергійний³ сміх серця, спазмований печаллю, смутком, тугою, страхом і навіть жахом. Невипадковим є зауваження В'ячеслава Іванова: «Ми майже завжди сміємося крізь сльози. Чи вдасться нам відлучитися від цього? І чи треба?»⁴. Часто такий сміх поєднується зі страхом: замість типової західноєвропейської моделі «смішно – значить не страшно», у російському сміхові «завжди смішно й страшно одночасно»⁵. Такий сміх, де смішне і жахливе посилюють один одного, створює унікальну експресію цілого.

Можливо, злукавив Пушкін, визначивши в «Руслані» виключно світлі кольори сміху («Её пугала борода, но Черномор ей был известен / И был смешон, а никогда со смехом ужас несовместен»)? А може й ні. Адже авторові було всього 20 років, до того ж ідеться про казковий сміх, у якому завдяки жанровому оптимізму переважає позитивний спектр емоцій.

Унікальність російського сміху багато в чому визначена його генезисом. Важливою з цього приводу є думка Л. Івлевої про святочних ряджених: «Усе у цих персонажах справляє враження смішного на межі страшного (або ж навпаки) <...> веселе пожвавлення, святкова розкутість, свобода, сміх, стимулюючий і навіть гіпертрофований <...> (сміх до упаду, вибухи й нестримні гуркоти реготу) перебувають тут в особливій єдності з причетністю кожного до якоїсь небезпечної таємниці й страху»⁶. Думаю, таке тяжіння до страшного, генетично закладене у російському сміхові, багато в чому пояснює його специфіку, навіть коли йдеться про найпізніші сміхові феномени. Не випадково С. Іванов, характеризуючи особливість російського сміху, зазначив, що це «сміх, коли не можна, і від цього він привабливий, але завжди дещо забронений і страшний»⁷.

Синергійну специфіку російського сміху відрефлектовано у висловлюваннях митців. Почнемо з думки М. В. Гоголя, яка надовго визначила класичну формулу «сміху крізь сльози», започаткувавши його подальші дефініції у східнослов'янській традиції: «И долго ещё определено мне чудной властью идти рука об руку с моими странными героями, озирать всю громадно-несущуюся жизнь, озирать её сквозь видный миру смех и незримые, неведомые ему слёзы!»⁸.

¹ Бергсон А. Собрание сочинений : в 5 т. – Т. 5. – СПб. : Изд. М. М. Семёнова, 1914. – С. 98.

² Чехихин-Ветринский В. Смех // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов : в 2 т. – Т. 2. – М. ; Л. : Изд. Л. Д. Френкель, 1925. – С. 839.

³ Синергія (від лат. – той, що діє разом) – наявність комбінованих, часто протилежних емоцій у будь-якому естетичному феномені.

⁴ Іванов С. Юродивые: Беседа с С. Бунтманом на радио «Эхо Москвы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.echo.msk.ru/guests/11778

⁵ Лотман Ю., Успенский Б. Новые аспекты изучения культуры Древней Руси // Вопросы литературы. – 1977. – №3. – С. 156.

⁶ Івлева Л. Дотеатрально-игровой язык русского фольклора. – СПб. : РИИИ, 1998. – С. 188–189.

⁷ Іванов С. Юродивые: Беседа с С. Бунтманом на радио «Эхо Москвы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.echo.msk.ru/guests/11778. – С. 2.

⁸ Гоголь Н. В. Авторская исповедь // Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 7. – М. : Правда, 1983. – С. 434–435.

Особливо підкреслимо гоголівський модус російської культури і, у зв'язку з цим, – проблему адаптації в ній українського сміхового гена. Можливо, саме завдяки М. Гоголю, письменнику, який належав обом культурам і синтезував ментальні властивості двох етносів, сформувалася спорідненість «сміхових формул» в українській та російській традиціях. Їх сутність, при всій індивідуальності, переважно одна: «сміх крізь і через». Особлива експресія гоголівського несмішного сміху багато в чому впливає зі специфіки українського гумору, який збагатив російську культуру унікальним «жалісливим ферментом», типовим для українській традиції. Саме М. Гоголь (як В. Короленко й А. Чехов) одним із перших репрезентував у літературі сміх крізь сльози¹, відрефлектований в «Авторській сповіді»: «Сквозь смех, который ещё никогда во мне не появлялся в такой силе (идётся про «Ревизора» – О. С.), читатель услышал грусть. Я сам почувствовал, что уже смех мой не тот, какой был прежде <...> потребность развлекать себя невинными, беззаботными сценами окончилась вместе с молодыми моими летами <...> то, над чем я смеялся, становилось печально»².

Специфіку гоголівського сміху почув О. Пушкін. Прочитавши «Мертві душі», як згадує М. Гоголь, «Пушкин, который всегда смеялся при моём чтении (он же был охотник до смеха), начал понемногу становиться всё сумрачней, сумрачней, и наконец сделался совершенно мрачен. Когда же чтение кончилось, он произнёс голосом тоски: “Боже, как грустна наша Россия!”»³.

Вражає постійність думки про зрощення смішного і страшного/сумного/трагічного/безвихідного у російській культурній традиції. Симптоматичним є запис Щедрина щодо «Історії одного міста»: «Всё рассчитано на возбуждение в читателе горького чувства, а отнюдь не весёлонравия <...> Это даже и не смех, а трагическое положение»⁴. У такій же тональності характеризує гоголівського «Ревизора» М. Надеждин: «Помиляются ті, хто думає, що ця комедія смішна і тільки. Так, вона смішна, так би мовити, зовні, але усередині це горе гірке, ликом підперезане, мачулами спутане»⁵. Щось подібне читаємо у самопрезентації О. Сомова: «Моя муза така свавільна, що часто сміється крізь сльози і тремтячи від страху»⁶. Синергійну доміную до російського сміху чітко визначив А. Блок: «Не слушайте нашего смеха! Слушайте ту боль, которая за ним»⁷.

Часто сміх – основний фокус російського «умогляду». Так, В. Ключевський, пишучи про М. Гоголя, Щедрина й А. Чехова, визначав їхню унікальність саме за до-

¹ Як вважає С. Аверинцев, унікальність гоголівського сміху визначена «дуже російською проблемою»: «конфліктом між комічним генієм і православною совістю, який буквально загнав у гроб Гоголя».

² Гоголь Н. В. Авторская исповедь // Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 7. – М. : Правда, 1983. – С. 438–439.

³ Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14 т. – Т. 6. – М. : АН СССР, 1951. – С. 294. У цій реакції, як вважає Н. Бекетова, – зерно «неповторного симбіозу трагедії і комедії як онтологічної основи життя, яке у російському варіанті (Спочатку смішно, потім сумно) визначається як вітчизняна викривальна концепція», «безодня між Христом і Антихристом» (Бекетова Н. От сатиры и трагедии – к трагедии-сатире // Музыкальный театр XIX–XX веков: вопросы эволюции. – Ростов-на-Дону : Гефест, 1999. – С. 52–53).

⁴ Щедрин Н. (М. Е. Салтыков). История одного города. Господа Головлевы. Сказки. – М. : Московский рабочий, 1970. – С. 534.

⁵ А. Б. В. [Надеждин Н. И.] Театральная хроника // Молва. – 1836. – №9.

⁶ Оборотень. Русские фантазмагии. – М. : Книжная палата, 1994. – С. 39.

⁷ Блок А. Ирония // Блок А. Собрание починений : в 6 т. – Т. 4. – Л. : Худ. лит., 1982. – С. 101.

помогою сміхової парадигми: «Гоголь подступил к русской жизни со взглядом, подготовленным к чуткому наблюдению её противоречий <...> ужасы николаевского управления, изображенные в полумраке смеющейся скорби и в полусвете весёлых слёз, явились не детищами высшего правительственного порядка, а выродками общественного бесправия <...> Гоголь своим горько-смеющимся плачем усиленно сгущает на изображаемых лицах темные краски, чтобы сделать эти лица более смешными или отталкивающими <...> Щедрин своим до слёз негодующим смехом <...> бичует этот самый порядок, как притон и даже питомник изображаемых им уродов. К такой же дрянной жизни, с такими же дрянными людьми Чехов подходит со спокойной и снисходительной улыбкой, не сердится и не обличает <...> это – тихая, уравновешенная, болеющая и соболезнающая улыбка над жизнью, не стоящей ни слёз, ни смеха»¹.

Думку про полівалентність сміху висловлено і в міркуваннях про «Недоросля» Д. Фонвізіна: це «<...> комедія не осіб, а ситуацій. Її персонажі комічні, але не смішні, комічні як ролі і зовсім не смішні як люди <...> Сила враження у тому, що воно складається з двох протилежних елементів: сміх у театрі змінювався важким роздумом після нього»². Про духовність сміху як акту всепрощення писав В. Жуковський («Хто сміється, той усе прощає») та І. Тургенєв («У сміхові є примирення та спокутування, і якщо недаремно сказано – “чому посмієшся, тому й послужиш”, то можна додати, що, над ким посмієшся, тому вже пробачив, того навіть полюбити готовий»³). Цей мотив надає можливість поєднувати протилежне: відбувається самозаперечення сміху як антихристиянського діяння, примирення його із православною етикою. Таке розуміння резонує із судженням Л. Пумпянського про сатиру як літературну релігію: «Сатира є вже релігія (поки що літературна); спільне з релігією у неї – обурення проти обману <...> за “гірким сміхом” сатиричного викривача (передвісника) йде Рятівник світу»⁴. Думка про сміх як релігійний акт, який має рятівну функцію, звучить і в парадоксальній щодо християнської етики інтерпретації сучасного теолога: «Наш сміх є наш спосіб огорнути себе хресним знаменням»⁵.

А ось голоси з ХХ ст. – містифіковані й парадоксальні, як вислів Г. Гачева про О. Пушкіна, розгорнений у сміховому амплуа: «Він (у парі з Лермонтовим) – персонаж народних анекдотів, як Іван-дурень і Тіль Уленшпігель. Мало того, що він = Бог-слово, він сам собі шахрай, сатана, біс, трикстер: усе висміяв-передражнив, пустун-

¹ Ключевский В. О. Исторические портреты. – М. : Вече, 2005. – С. 318, 319, 324, 325.

² Цит. за: Ключевский В. О. Исторические портреты. – М. : Вече, 2005. – С. 242. Ці думки резонують з поглядами дослідників ХХ ст. Так, Т. Лебедева й О. Ховрина визначають чеховський сміх як такий, який «не затуляє сяйво добра», несе світло істини, «<...> завжди поряд із сумом, відчуттям жалю, співчуттям <...> Це не зубоскальство, яке йде від прагнення “поживитись” низьким у людині і в державі для посвідчення власної переваги <...> Це сміх люблячої людини <...> Такий сміх не протистоїть православної християнській етиці» (Лебедева Т. В., Ховрина Е. А. Карнавальний діалог в творчестве А. П. Чехова // Христианство в мировой культуре : сб. научных трудов. – Нижний Новгород, 2000. – С. 328, 329, 314, 315).

³ Цит. по: Русское мировоззрение: Большой энциклопедический словарь русского народа. – М. : Энциклопедия русской цивилизации, 2003. – С. 752.

⁴ Пумпянский Л. В. Классическая традиция. Собрание трудов по истории русской литературы. – М. : Языки литературы, 2000. – С. 263.

⁵ Шахнович М. Христос – Арлекин. «Комическая теология» Х. Кокса // Метафизические исследования. – Вып. X : Религия. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 120.

нахабник! А непристойний до чого: як Матір Божу (свою!) оскоромив у “Гавриліаді”! Сам святина, а для нього – нічого святого»¹.

«Сміх крізь» – головна дефініція російського сміху й у ХХ ст. В анотації до книги В. Войновича роман-антиутопія охарактеризований як «сміх сквозь мысли (он же одновременно и плач) над несбывшимися чаяниями» (В. Обухов). У підкреслено синергійному ключі – визначення російського гумору у П. Вайля («печаль – неодмінний додаток почуття гумору»)² і думка А. Смолянського («Сміхова енергія зростає із сполучення “найвіддаленіших понять”»³).

Постмодерніст Віктор Єрофєєв у своїх роздумах про Росію дає гірко-іронічний сміховий портрет країни: «Смішним людям свобода не потрібна. Які тільки геніальні ідеї не приходили росіянам у голову – кожна геніально смішна <...> У всіх вірили, окрім себе. Але найсмійніше – звати російський народ до самопізнання, бити на сполох <...> Російські письменники – теж смійні люди. Одні смійються крізь сльози, інші просто так. У цій смійній країні вони дбають про моральність»⁴.

Проте всі ці характеристики не сумісні з тими, які надані представниками інонаціонального середовища. За Ст. Цвейгом, головні властивості росіян – культ страждання і нехтування щастям. Американські психологи Р. Горер і Д. Рікман вважають основною прикметою їх особистісної структури маніакально-депресивний стан. Як теплу, людяну, сильну, але дуже залежну й емоційно нестабільну особу, яка прагне соціального приєднання і підпорядкування владному авторитету, визначає росіянина американський культуролог Б. Каплан. Близький до такого розуміння й німецький журналіст Й. Кенігсдорф. На його думку, характер російського народу являє собою «фатальний мікст глибокої, релігійно вкоріненої туги за авторитетом, безмірного легковір'я і нестримного імпульсу, на противагу яким розум не має шансів»⁵.

Отже, інші ментальні підстави й «серйозна» точка зору не дають можливості адекватно оцінити роль сміху в російській традиції, хоча головне – одвічна наявність сміхового імпульсу – визнається багатьма.

Найбільш близькими до розуміння специфіки російського сміху є представники слов'янського контексту. Так, польський гуманіст Л. Гурницький, відзначаючи спорідненість відчуття гумору росіян і поляків, звернув увагу на їх дотепність. На його думку, «<...> moskvićin народжується з готовою жартівливою відповіддю» і, як і поляк, «коли бажає бути найдотепнішим <...> тоді ж у всій дурості і непристойності себе показує <...> Фразеологізм “moskivska odpowiedź” у значенні “дотепна, влучна відповідь” був відомий у Польщі з кінця ХVІ в.»⁶.

Важливо, що амбівалентна специфіка російського сміху не тільки зафіксована у висловлюваннях митців, а й доведена наукою. У цьому сенсі важливими є результати вивчення «образу народу» етносоціологом З. Синкевичем. Відзначаючи, що національний характер належить до найбільш невловимих феноменів етнічності, учений виділяє два головних етностереотипи російського характеру. Це чутли-

¹ Гачев Г. Русская дума. Портреты русских мыслителей. – М. : Новости, 1991. – С. 9.

² Вайль П. Уравновешивать пафос усмешкой // Григорий Горин. Воспоминания современников. – М. : Эксмо, 2001. – С. 49.

³ Смолянський А. On and off // Григорий Горин. Воспоминания современников. – М. : Эксмо, 2001. – С. 269.

⁴ Єрофєєв В. Хороший Сталин. Роман. – М. : Зебра, 2005 – С. 11–12.

⁵ Кенігсдорф Й. Народа не хватило // Мариинский театр. – 2006. – №1–2. – С. 3.

⁶ Górnicki Ł. Pisma. – Т. I. – Warszawa, 1961. – S. 194, 204.

вість і відчуття гумору. Ці показники, займають, серед багатьох інших, перші позиції запропонованої ним таблиці¹. Можливо, переважне спрямування національного світобачення саме на ці «канали», які, незважаючи на їхню протилежність, парадоксально близькі, і є причиною чутливості російського сміху, який так не відповідає формулі «анестезії серця».

Глузливий розум, поряд зі співчуттям і м'яким серцем, знищує одновалентність сміху, споріднює його з протилежними емоційними імпульсами, що дає підстави визначити російський сміх як сміх серця. На наш погляд, це явище забезпечено кордоцентризмом – головною властивістю східнослов'янської ментальної свідомості, що обумовлює бачення світу крізь призму доброго серця. Уперше цей феномен був відрефлектований Григорієм Сковородою як філософія «глибокого серця»: «Істиною в людині є серце в людині, глибоке ж серце – одному лише Богу досяжне, як думок наших безодня, просто сказати душа, тобто “суттєва істота”, “сила”, поза якою “ми є мертва тінь”»². Про добросердя – як про специфічний принцип української свідомості – говорить і П. Юркевич. У його філософії серце – універсальна категорія, що втілює ідею всеєдності: «<...> Серце є осереддя душевного і духовного у житті людини»³.

Як наголошувалося, «сміховий кордоцентризм» російської культури багато в чому ініційований М. Гоголем, який збагатив «раціоналістично-позитивістське мислення російської інтелігенції» (М. Костомаров) модусом щирості. Докази серця вищі за волю і розум – так визначено цю властивість в одному з останніх досліджень російської ментальності⁴. Звідси поєднання у такому сміхові «далекуватих понять», його ірраціоналізм (як інтуїтивно вгадане, за А. Шнітке – «не те, що поза розумом, а те, що розумом не розшифроване»⁵), величезне напруження на його полюсах, які, «виражаючи верх і низ цілісного світобачення нації, не можуть бути розділені, йдучи “крізь”, “через” один одного у єдиному “гротесковому тілі” трагедійно-сатиричної суперечності»⁶.

Про такий сміх – «вздвог сострадания» (Андрій Білий) – не можна говорити прямо, точними словарними значеннями, які прирікають феномен на часткову втрату сенсів. Балансуючи на межі перехідних станів, він ніколи не відкривається логічно-вербальній вичерпаності, бо складові його настільки поєднані, що аналітично розірвати їх – означає спотворити зміст цілого. Це той високоморальний сміх, який, маючи здатність «всесвітності, вселюдності» (Ф. Достоєвський), має високий коефіцієнт духовності і не суперечить християнській моралі, відповідаючи специфіці юродського сміху, про який сказано у «Житті та діяннях авви Сімеона»: «И когда смеётся лицо, вместе с ним не веселится ум твой».

¹ Синкевич З. В. Русские: «образ» народа (социологический очерк). – СПб. : СПб. универ., 1996. – С. 87.

² Філософія серця // Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 2006. – С. 697.

³ Там само.

⁴ Беседы с Альфредом Шнитке / сост., предисловие А. В. Ивашкина. – М. : Классика – XXI, 2003. – С. 144.

⁵ Размышления о России и русских. «Вторая философия» русского человека. – М. : Москов. школа политич. исследований, 2006. – С. 444.

⁶ Бекетова Н. От сатиры и трагедии – к трагедии-сатире // Музыкальный театр XIX–XX веков: вопросы эволюции. – Ростов-на-Дону : Гэфест, 1999. – С. 53.

Здійснений огляд дає підстави для висновку: разом із вітальним, відверто-веселим сміхом, поряд зі сміхом етнографічним чи містифіковано-простодушним, але інтелектуальним (Козьма Прутков), домінантою російської ментальності є сміх невеселий – зредукований, обтяжений емоціями смутку-жалю-жаху-безпорадності-співчуття-страху. «Віковічна священна туга» (Ф. Достоєвський), на яку «хворіла» інтелігенція, не дозволяла сміятися тільки життєрадісним сміхом, не затьмареним розумінням жорсткого, суперечливого світу. У цьому полягає етичний реалізм російського сміху, який є «найсерйознішою сповіддю реальності», що дає можливість «побудувати поняття реалізму як частину філософії сміху»¹. У цьому сенсі зрозумілі міркування Л. Пумпянського: «Сміх у системі реалізації є “гіркий сміх”, є криза сміху, не задоволеного самим собою». У цьому випадку сміх як якісно новий рятівний акт «не тільки не протистоїть трагічному <...> але надає можливість введення побутової реальності у <...> сферу загальної культури»².

Та все ж таки не будемо абсолютизувати «несмішне положення» російського сміху, як це зробив Л. Пумпянський («Хіба сміються смішному? Розгойдують серйозну життєву мету й серйозну життєву справу»³). Як його специфічний модус, сумний сміх – не єдиний у сміховій палітрі російської традиції. Досить пригадати веселе балагурство – типово російську, на думку Д. Лихачова, форму сміху. Зважаючи, що дослідник говорить про давньоруський сміх, характерний для східнослов'янської спільноти, з цим можна погодитися.

Приклади лінгвістичної роботи у модусі дурості і блазенства численні. Це і давньоруський сміх (балагурні казки, коментарі скоморохів, прислів'я, нескладухи й небувальщини, весільні примовки); і сміховий світ Козьми Пруткова (містифікований, який руйнує етикет театральної та літературної традиції ХІХ ст.); це й словесна манера героїв Гоголя (у передмові до «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки», «набалагуреній» від імені Рудого Панька). Балагурами – час від часу, за настроєм – були й російські композитори: прагматичний С. Танєєв, радісний О. Бородин, трагікомічний М. Мусоргський, жартівливий С. Прокоф'єв.

У палітрі російського сміху – і унікальний сміховий світ нісенітниць і «чюды»: починаючи від стародавніх небувальщин, поетика яких відіб'ється в «іграх у дурня» ХХ ст.: у творчості ОБЕРІУ, безглуздостях і смішній нісенітниці В. Хлебникова, у постмодерністських абсурдах. Прикладів багато. Це скоморошини «Шялди булди начяло чяпало» і «Шарлатарла з Партарли» з безглуздим нагромодженням шиплячих, і сюжетні небилиці з типово-сміховим мотивом порушення генетичного коду. Тут і епічне «А и среди моря Хвалынского выросал ли тут кряковист дуб / А на тому на сыром дубу кряковистом а и сивая свинья на дубу гнездо свила <...> Свинья вывела пару птенчиков, пару сивеньких, вострокрыленьких»; і танцювальне «А глухой-то подслушивает, А слепой-то подсматривает, А безногий-то вприпрыжку побежал, Безъязыкий караул закричал». З погляду текстології це метатеза й оксюморон, на сприйняття – радісна картина світу, подана крізь призму розкріпаченої дурості – тієї, що відчувається у «Службі кабаку» ХVІІ ст. («Глухие, потешно слушайте, нагие,

¹ Пумпянский Л. В. Классическая традиция. Собрание трудов по истории русской литературы. – М. : Языки литературы, 2000. – С. 262.

² Там само, с. 262–263.

³ Пумпянский Л. Гоголь // Семиотика города и городской культуры. Петербург : ученые записки Тартуского университета. – Вып. 664 : Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – С. 125–137. – С. 128.

веселитесь, ремением секитесь, Дурость к вам приближается! Безрукие, възиграйте в гусли! безногие, воскочите!»). І чи не те ж саме, але актуалізоване відповідно до естетики Нового часу – «Чепуха» Саші Чорного («Всё на свете чепуха, остальное – враки») і нісенітниці В. Хлебникова, які апелюють, зокрема, до фонічних експериментів стародавніх нескладух типу «начяло чяпало».

І ще одна парадигма російського сміху, про яку було не можна було говорити до недавнього часу – обценна сміхова творчість, так звана барковіана, наречена на честь Івана Баркова, який «набув сумної популярності порнографічними віршами і драмами»¹. Насправді популярність була зовсім не сумною. Веселе лихослів'я у душі заповітних частушок і українських «сороміцьких пісень», у поєднанні з пародіюманією, діонісійською безсоромністю і професіоналізмом (І. Барков – перекладач сатир Горація, байок Федра та ін.), прославили поета, незважаючи на таємне поширення й анонімність. У його «Разних піесах» традиційно наявні «Рондо на є... мати», «Розмова Любож... з Любоп...», «Символ Віри Ванюшки Данилича» й багато такого. Непростойно? Безумовно. Але смішно і, головне, це було і є. Тепер це вивчають і навіть класифікують: «Героїко-патріотична та сміхоеротична барковіана є частиною класичної нецензурної (рос. матерной – О. С.) поезії XVIII–XX ст., яка виходить: а) з народної творчості, б) із праць І. Баркова, А. Алсуф'єва, М. Чулкова, І. Єлагіна, Ф. Дмитрієва-Мамонова та ін.»². І коли з'ясувалось авторство О. Пушкіна у баладі «Тінь Баркова», ця тінь там справді була. Навіть не тінь (адже вона є чимось блідим), а стоїчна фігура, від якої виходило «надзвичайно міцне лихослів'я – специфікум барківщини» (М. Цявловський).

Сміхова інтерпретація образів «матеріально-тілесного низу» (М. Бахтін) надихнула багатьох митців, включаючи В. Маяковського, Сашу Чорного і, як це не дивно, – інтелігентного Д. Шостаковича («Антиформалістичний райок» із прізвищами «передових діячів культури і мистецтва», обіграними у народних сміхових традиціях: Ясрустовський, Срюмін та ін.). Мабуть, окрім критичної функції, в обценній лексичі було щось таке, що відроджувало і віталізувало навіть у драматичні часи.

Усе це дає підстави відкоректувати формулу російського сміху, запропоновану В. Проппом – «гіркота і сарказм». Безумовно, порівняно з західноєвропейським сміхом, їх питома вага, особливо при тоталітаризмі, у російській традиції значно більша (причини – критичність «негативної літератури» і сатиричного напрямку мистецтва). Та все ж: навіть враховуючи, що вчений має на увазі XVIII–XIX ст., із цим міркуванням можна погодитися лише почасти. Яким легким і життєрадісним є М. Гоголь у зображенні українського народно-святкового і ярмаркового життя із залученням балаганної лексики (до речі, з топосом матеріально-тілесного низу, їжі і пиття, веселої «чортівні» – див. «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», «Сорочинський ярмарок», «Травнева ніч», «Ніч перед Різдвом», «Вечір напередодні Івана Купала»), образів веселого богатирства в «українських сатурналіях» вільної Січі («Тарас Бульба»).

Отже, російський сміх може бути розглянутий як універсалія, яка інтегрує не тільки різні естетичні категорії (від прекрасного і потворного – до комічного і трагічного), а й різні грані буття, індивідуальний мікрокосм і буттєвий макрокосм. Об'єднуючи антиномії, сміх виконує медіативну роль посередника між сакральним і профанним, трагічним і комічним, антихристиянською і християнською моделями

¹ Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2004. – С. 60.

² Заветные частушки. Из собрания А. Д. Волкова : в 2 т. – Т. 1 : Эротические частушки. – М. : Ладомир, 1999. – С. 5.

світобачення, критицизмом і співчуттям, реальним – фантастичним, розумним – божевільним, явним – таємним, високим – низьким, мертвим і живим («сміховий» поховальний обряд, архаїчна віра у сміх як спосіб відродження життя). Безумовно, названі властивості є ознаки сміху як такого. Важливо, проте, що вони реалізовані у російському контексті – зокрема у художньо-сміхових моделях.

Багатовимірність сміхової парадигми дає підстави для висновку про буттєвий характер і універсальну природу сміху в російській ментальності та культурі. Він ґрунтовний, бо зберігає здібність до віддзеркалення діалектичних властивостей національного буття, законів людського пізнання і психіки. Він вічний, оскільки має властивість поєднувати непокдані грані світу, прогнозувати й народжувати нове та майбутнє. Мабуть тому, розмірковуючи про людину, яка сміється, М. Бахтін доходить до «заперечення заперечення». Зауваживши, що сатирик «<...> не буває веселим. Врешті-решт він похмурий і безрадісний», дослідник продовжує: «Сміх перемагає все»¹. Додамо – справді все, навіть самого себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов Е. Иван Балакирев. Король русских дураков // Дело: Аналитический ежегодник. – 2006. – №12 – С. 35–49.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М. : Худ. лит., 1965. – 527 с.
3. Бекетова Н. От сатиры и трагедии – к трагедии-сатире // Музыкальный театр XIX – XX веков: вопросы эволюции. – Ростов-на-Дону : Гэфест, 1999. – С. 49–72.
4. Бергсон А. Собрание сочинений : в 5 т. – Т. 5. – СПб. : Изд. М. М. Семёнова, 1914. – 206 с.
5. Беседы с Альфредом Шнитке / сост., предисловие А. В. Ивашкина. – М. : Классика – XXI, 2003. – 320 с.
6. Бич Е. «Большой пуд» я положил в чашу умственной жизни России (80-летие со дня рождения В. Розанова) // Звезда. – 1999. – № 2. – С. 134–147.
7. Блок А. Ирония // Блок А. Собрание сочинений : в 6 т. – Т. 4. – Л. : Худ. лит., 1982. – С. 100–104.
8. Брокгауз Ф., Ефрон И. Энциклопедический словарь. – М. : Эксмо, 2004. – 592 с.
9. Вайль П. Уравновешивать пафос усмешкой // Григорий Горин. Воспоминания современников. – М. : Эксмо, 2001. – С. 47–49.
10. Гачев Г. Русская дума. Портреты русских мыслителей. – М. : Новости, 1991. – 272 с.
11. Гоголь Н. В. Авторская исповедь // Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 8 т. – Т. 7. – М. : Правда, 1983. – С. 430–466.
12. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : в 14 т. – Т. 6. – М. : АН СССР, 1951. – 920 с.
13. Ерофеев Викт. Хороший Сталин. Роман. – М. : Зебра, 2005 – 383 с.
14. Григорович Н. Канцлер князь Безбородко // Русский архив. – 1877. – №1. – С. 38.
15. Заветные частушки. Из собрания А. Д. Волкова : в 2 т. – Т. 1 : Эротические частушки. – М. : Ладомир, 1999. – 396 с.
16. Зинькевич Е. Смеховая парадигма украинской музыки // Искусство XX века. Парадоксы смеховой культуры. – Нижний Новгород : НГК им. М. И. Глинки, 2001. – С. 270–284.

¹ Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М. : Худ. лит., 1965. – С. 495.

17. Иванов С. Юродивые: Беседа с С. Бунтманом на радио «Эхо Москвы» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.echo.msk.ru/guests/11778
18. Ивлева Л. Дотеатрально-игровой язык русского фольклора. – СПб. : РИИИ, 1998. – 195 с.
19. Кенигсдорф Й. Народа не хватило // Мариинский театр. – 2006. – №1–2. – С. 3.
20. Ключевский В. О. Исторические портреты. – М. : Вече, 2005. – 480 с.
21. Лебедева Т. В., Ховрина Е. А. Карнавальный диалог в творчестве А. П. Чехова // Христианство в мировой культуре : сб. научных трудов. – Нижний Новгород, 2000. – С. 312–329.
22. Лихачёв Д. С. Заметки о русском. – Изд. 2, доп. – М. : Сов. Россия, 1984. – 62 с.
23. Лихачёв Д. С., Панченко А. М., Поньрко Н. В. Смех в Древней Руси. – Л. : Наука, 1984. – 293 с.
24. Лотман Ю., Успенский Б. Новые аспекты изучения культуры Древней Руси // Вопросы литературы. – 1977. – №3. – С. 148–166.
25. Малэк Э. Единство в смехе. О некоторых аспектах польско-русских литературных связей XVII – начала XIX веков // Культурные связи России и Польши XI – XX веков. – М. : УРСС, 1998. – С. 84–102.
26. Оборотень. Русские фантазмагии. – М. : Книжная палата, 1994. – 336 с.
27. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха. – Изд. 2. – СПб. : Алетейя, 1997. – 284 с.
28. Пумпянский Л. Гоголь // Семиотика города и городской культуры. Петербург : учёные записки Тартуского университета. – Вып. 664 : Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – С. 125–137.
29. Пумпянский Л. В. Классическая традиция. Собрание трудов по истории русской литературы. – М. : Языки литературы, 2000. – 864 с.
30. Размышления о России и русских. «Вторая философия» русского человека. – М. : Москов. школа политич. исследований, 2006. – 616 с.
31. Розанов В. Мимолётное. – М. : Республика, 1994. – 541 с.
32. Русское мировоззрение. Большой энциклопедический словарь русского народа. – М. : Энциклопедия русской цивилизации, 2003. – 1722 с.
33. Синкевич З. В. Русские: «образ» народа (социологический очерк). – СПб. : СПб. универ., 1996. – 152 с.
34. Смолянский А. On and off // Григорий Горин. Воспоминания современников. – М. : Эксмо, 2001. – С. 267–270.
35. Сороміцькі пісні. – К. : Академія, 2003. – 247 с.
36. Філософія серця // Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 2006. – С. 697–698.
37. Чемерис В. З ким сміється Україна. Антологія українського сміху. – К. : Український фітосоціологічний центр, 2009. – 660 с.
38. Чехихин-Ветринский В. Смех // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов : в 2 т. – Т. 2. – М. ; Л. : Изд. Л. Д. Френкель, 1925. – С. 837–840.
39. Шахнович М. Христос – Арлекин. «Комическая теология» Х. Кокса // Метафизические исследования. – Вып. X : Религия. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 119–122.
40. Шюре Е. Рихард Вагнер и его музыкальная драма. – М. : Энигома, 2007. – 320 с.
41. Щедрин Н. (М. Е. Салтыков). История одного города. Господа Головлевы. Сказки. – М. : Московский рабочий, 1970. – 535 с.
42. Юхансон Ч. Лицо Гоголя. – М., 1993. – С. 79.
43. Górnicki Ł. Pisma. – T. I. – Warszawa, 1961. – 324 s.

Соломонова О. Б. «Два ангела сидят у меня на плечах: ангел смеха и ангел слёз...» (про специфіку російської сміхової культури). Розглянуто типові ознаки російського сміху як органічної форми національної свідомості, «вищого інстинкту» соціуму. Виявлено визначальні фактори, які сприяли формуванню національних ознак сміхової культури: ментальні підстави (цілісність вірувань, «навичок духу», що обумовлюють єдність картини світу та соціокультурні пріоритети нації); архетипи сміхової культури (скоморошество, блазенство та юродство); історичний чинник; ставлення до сміху церкви і влади; зв'язок категорії сміху з національною філософією світосприйняття; психокреативна специфіка homo ridens.

Ключові слова: синергія, сміховий кордоцентризм, емоційна полівалентність, гумор, сатира, homo ridens.

Соломонова О. Б. «Два ангела сидят у меня на плечах: ангел смеха и ангел слёз...» (о специфике русской смеховой культуры). Рассмотрены характерные признаки русского смеха как органической формы национального сознания, «высшего инстинкта» социума. Определены основные критерии, способствовавшие формированию национальных свойств смеховой культуры: ментальные основания (целостность верований, «навыков духа», обуславливающих единство картины мира и социокультурные приоритеты нации); архетипы смеховой культуры (скоморошество, шутовство, юродство); исторический фактор; отношение к смеху церкви и власти; связь категории смеха с национальной философией мировосприятия; психокреативная специфика homo ridens.

Ключевые слова: синергия, смеховой кордоцентризм, эмоциональная поливалентность, юмор, сатира, homo ridens.

Solomonova O. B. “Two Angels Are Sitting over My Shoulders: an Angel of Laughter and an Angel of Tears...” (on Peculiarity of the Russian Laughter Culture). The article ponders on typical features of Russian laughter culture as constituent of national consciousness, and a society’s “higher instinct”. Such fundamental factors of national humour nature have been defined as: mental grounds (uniformity of beliefs, «spirit’s habits» which condition consistency of the world picture and nation’s sociocultural priorities); laughter culture archetypes (buffoonery, clowning and playing the fool); historical factor; attitude of the church and the authorities to laughter; the connection between the laughter category and national world-view philosophy; specificity of psycho creative nature of homo ridens.

Key words: synergy, humour cardiocentrism, emotional polyvalency, humour, satire, homo ridens.